

Luther az elrejtett egyházzól

Ecclesia abscondita, ecclesia crucis, ecclesia in via

„A *communio sanctorum* egyszerre rejtett és látható valóság. A Krisztussal való kapcsolatunk rejtett: a ti életek el van rejtve Krisztussal együtt az Istenben. (Kol 3,3)”
(Gustaf Aulén)

„Isten titkainak sáfáriként” (1Kor 4,1) szólhatunk csak erről a kérdéssről (is). Tudjuk, Pál apostol Krisztus és az ő egyházának kapcsolatát mint vőlegény és menyasszony kapcsolatát nevezte „felette nagy titok”-nak (Ef 5, 32). Trinitárius alapon, a lutheri teológián tájékozódva közelítjük meg a kérdés misztériumát.

A REJTŐZKÖDŐ ISTEN – ISTEN MISZTÉRIUMA

Luther *theologia crucis*ának egyik legeredetibb, legsajátosabb, egyszerre legijesztőbb és legnyugtalanítóbb felismerése az a „drámai” teológiai gondolat, hogy Isten önmaga ellentétének (*sub contrario suo*) rejtőzik el. Ám nemcsak elrejtőzik, hanem el is rejt dolgokat, de nemcsak ő rejtőzik, hanem a nagy ellenfél, a sátán is, s az ő követői és szolgálói is ugyanezt teszik; maga a világ is a rejtőzések és elrejtettségek nagy és összetett hálózata, s a történelem is valójában egy nagy színpad az ember számára. Egyedül a keresztény hit, vagyis a Krisztus kereszthalálába vetett hit ad értelmet és bölcsességet, hogy a látszatot ne vegyük komolyan, hogy a maszkokon átláthassunk, hogy életünk magasságai és mélységei közepette is rendületlenül, gyermeki derűvel tudjunk bízni abban, aki egyedül Úr, aki az egyedüli valóság.

Amikor e világban a képmutatók önző emberi céljaik elérése érdekében rejtőzködnek és maszkot hordanak, akkor maga az Isten is maszkot ölt és maszkot ad másoknak. Isten úgy nyilatkoztatja ki magát, hogy elrejt, mintegy „becsomagolja” önmagát: „Amikor Isten kinyilatkoztatja magát nekünk, akkor ezt úgy teszi, hogy egy fátylat, takarót tesz önmagára, s ezt mondja: »ez alatt találsz majd meg engem.«” (LW 1,15).¹ Luther egyik sokat idézett igehelye Ézs 45,15: *Bizony, te rejtőzködő Isten vagy!* Isten rejtőzködése az ő kegyelméből fakad, hiszen az ember nem tudná elviselni Isten erejét és fényességét. Amíg az ember általá-

ban azért rejt el a dolgokat, hogy letagadja őket, addig Isten éppen ellenkezőleg: azért, hogy kinyilatkoztassa őket.

„Az egész teremtés Isten arca vagy maszkja” (LW 26,94) – írja Luther Gal 2,6-hoz fűzött magyarázatában. Hozzáteszi, bölcsességre van szükség ahhoz, hogy Istent meg tudjuk különböztetni a maszkjától. A világ nem tudja ezt a különbségtételt megtenni.

A Genézis könyvéből Luther egyik kedvenc figurája József, akinek szerepjátéka őt Isten sajátosan művészi „játékára” emlékezteti: Isten is azért játszik velünk, hogy a képmutatásunkat, önbecsapásunkat ugrassza ki.

Isten ugyanakkor saját beszédébe, kinyilatkoztatásába is elrejt önmagát. A „mezítelen Istenhez” (*deus nudus*) az ember nem férhet hozzá. Az ő kinyilatkoztatása az ő rejtőzködésének, önmaga álcázásának egyik módszere.

A földi életében küzdő, küszködő embert rendre csapások érik, és ezért szenved. Jóbként szemléli, hogy a rosszaknak, az istenteleneknek milyen jó dolga van, az istenfélőket pedig mintha érthetetlen-okból büntetné az Isten. Luther Jóbként maga is annyiszor tapasztalta, hogy kísérti őt (*Anfechtung*) valaki, talán az Isten, talán a Sátán. „Isten az ördög maszkját, az ördög pedig az Isten maszkját viseli. De Isten azt akarja, hogy őt felismerjék az ördög maszkja alatt, s azt akarja, hogy az ördög megítéltessék az Isten maszkja alatt.” (LW 27,43)

A világ nagy maszkabáljában a Sátán a világosság angyalának adja ki magát (2Kor 11,14). Jézus a búcsúbeszédében erre figyelmeztette az övét, s Luther Jn 15,18 magyarázatában írja, hogy az „ördög nem akar feketének látszani, hanem az Isten igéjének, a keresztény egyháznak, a hitnek, a szeretetnek a gyönyörű köpönyegében akar ragyogni” (LW 24,264).

AZ ELREJTETT MEGVÁLTÁS – A KERESZT TITKÁNAK MISZTÉRIUMA

Luther szerint a legszönyorosabb maszk, amit Jézus Krisztus a kereszten magára vesz, az a „féreg” maszkja. Jézus Krisztus ugyanis, amikor a kereszten a Zsolt 22,2-t idézi – *Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?* (Mt 27,46; Mk 15,34) –, akkor ebben a kiáltásban benne van az egész zsoltár, különösen is a 7. vers: *De én féreg vagyok, nem ember.*

Luther ehhez a képhez (Krisztus = féreg) rendkívül gyakran visszatér. A kép exegézisét tovább bontja János-kommentárjában, amikor Jn 3,14–15 (*És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is*

¹ LW = *Luther's Works*. American Edition. Edited by Jaroslav Pelikan and Helmut Lehmann. Fortress Press – Concordia Publishing House, Philadelphia – St. Louis, 1959. A rövidítés után a kötet-, majd az oldalszám következik.

felemeltetnie, hogy aki hisz, annak örök élete legyen öbenne) értelmezésekor a rézkígyót (4Móz 21,8) a zsoldáros férgevel azonosítja, s rámutat, hogy maga Krisztus az, aki rézkígyóként, féregként ott függ a keresztfán, mindenki által megvetetten. Ha Isten ígéjét rendszeresen tanulmányozom, akkor nemcsak megértem, hogy Krisztus méreg nélküli kígyó, hanem meg is tapasztalom az ő gyógyításának erejét. Bárhogy néz is reá a világ, én tudom, hogy ez a ronda féreg az én Megváltóm, szabadítóm és uram. Isten a rézkígyóban, a féregben az ő Fia halálának előképét ábrázolta. Ha az emberek tanulmányoznák az ő ígéjét, ha közelebből szemlélnék a keresztet, akkor meglátnák, hogy ő nem féreg, sárkány, démon, mint azt a vádolói állítják. De az emberek, a vak világ nem látja ezt. Isten erejére van szükség, hogy belássuk, Krisztus átok lett értünk.

Amikor Luther a 8. zsoltár 5. versét magyarázza: *Micsoda a halandó – mondom –, hogy törődsz vele, és az emberfia, hogy gondod van rá?*, akkor egyértelműen a megfeszített Krisztusról beszél, akit kígyúnyoltak, leköpdöstek, megostoroztak, aki megalázta magát, és akit mindenki lenézett, mert átkozott volt, mert féreg volt. Ez a megjelenési forma különösen is sértő, sokkoló hatású volt a zsidó emberek számára, akik abban hittek, hogy aki az Isten útját követi, annak jólét lesz a jutalma.

Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: „Átkozott, aki a fán függ” – írja Pál apostol Gal 3,13-ban. Krisztus a keresztfán a mi bűneink büntetését, a nekünk járó átkot viselte el önként értünk, helyettünk és miattunk. Megtörténik tehát a „boldog csere”.

Isten tehát önmaga ellentétének látszatába rejtőzik. A keresztfán Krisztus értünk önkéntesen bűnné lesz, illetve az Atya teszi értünk bűnné a Fiút, aki ezt önként vállalja, s ő, az ártatlan bárányi maszkként önmagára veszi a bűnt szükségszerűen sújtó átkot. A próféták, írja Luther, ezt jó előre látták, hogy Krisztus lesz „a legnagyobb tolvaj, gyilkos, parázna, rabló, istenkáromló, akit valaha is látott a világ... hordozza Pálnak, az egykori istenkáromlónak és keresztényüldözőnek; Péternek, Krisztus megtagadójának; Dávidnak, a paráznának és gyilkosnak maszkját; azoknak a bűnét, akik miatt a pogányok között káromolják az Isten nevét.” (Róm 2,24; LW 26, 277)

Pál apostol Gal 3,13-ban tehát azt a megdönthetetlen tézist állítja, hogy ha a világ bűnének terhe egy emberen, Jézus Krisztuson van, akkor rajtunk, a világon már nincs a teher. Mert Krisztuson a múlt, a jelen és a jövő összes bűne rajta van. Micsoda erővel, hatékonysággal és dühvel támad az egész világ bűne Krisztusra, az igaz emberre! Koszmikus méretű harc folyik itt az örökkévaló, halhatatlan, legyőzhetetlen igazságosság és a szintén hatalmas erejű, kegyetlen zsarnok, a világot leigázó bűn között.

A rejtőzködő és a kinyilatkoztató Istent a kereszt teológusa értheti csak meg, s nem a dicsőség teológusa. Luther *A heidelbergi disputáció* 19–21. tézisében írja:

„Nem az nevezhető méltán teológusnak, aki az Isten

láthatatlan dolgait az ő teremtett műveiben felfogva szemléli. (19. tézis)

Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Isten látható műveit, azaz a »hátát« a szenvedésekben és a keresztszenvedésben szemlélve fogja fel. (20. tézis)

A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a kereszt teológusa azt mondja, ami a valóság. (21. tézis)²

A kereszt tehát „megfordítja” az eleve rossz látásunkat. A dicsőség teológusaként fordított optikában látjuk a dolgokat: a rosszat jónak, a jót rossznak, a bolondságot bölcsességnek, a bölcsességet bolondságnak gondoljuk. A kereszt teológusa nem akar a kereszt „mögé” látni, számára a kereszt nem transzparens, hanem tükör: ez vagy te, ezt tettem érted – mondja az Isten a keresztet szemlélő embernek. Mózes is a dicsőség teológusa akart lenni, akárcsak Zebedeus fiai Jézus mellett. Isten Mózeshez egyszerre volt kegyelmes (mert valamit mégis megmutatott magából), de ugyanakkor meg is alázta. Mert csak a *posteriorit* mutatta magából. A Lutherra jellemző bátor, offenzív és egyenesen blaszfém kép azt is sugallhatja, hogy a kíváncsiskodó Mózesnek a „hátsó” részét, s nem a szakrálisat, nem az orcáját mutatta meg. S ezt szemléljük a kereszten is: a mocskot, a bűnt, a fertelmességet. Ezt mutatja meg nekünk az Isten. De ebbe a mocskba, a tőle nem várt „szokatlan dologba” (Ézs 28,21), az *opus alienumba* (bal kezébe) elrejtett ellentétét, a minket szerető és megmentő irgalmát, az *opus propriumot*, a jobb kezét. Mindez csak a hívő szemlélőnek tárul fel.

AZ ELREJTETT EGYHÁZ – A KERESZT FORMÁJÚ EGYHÁZ MISZTÉRIUMA

Az Apostoli hitvallás szerint a Szentlélekben hiszünk, de hisszük a keresztény anyaszentegyházat, amelyet a Szentlélek hozott létre. *A zsinatokról és az egyházzól* című 1530-ban írt munkájának harmadik részében Luther hét pontban sorolja fel az egyház jegyeit, a *notae ecclesiae*-t.³ Ezek: 1. Isten ígéje 2. A keresztség 3. Az oltáriszentség (Az úrvacsora) 4. A kulcsok hatalma 5. Az egyházi szolgák elhívása 6. Az imádság 7. A kereszt. Az utóbbiról így ír: „Külsőleg is megismerhető a keresztényi szent nép az üdvösséges szent kereszten, azon, hogy el kell szenvednie minden szerencsétlenséget és üldözést, minden megpróbáltatást és bajt ... hogy hasonlónak legyen urához, a Krisztushoz. ... Ahol ily megpróbáltatást látsz, ott légy meggyőződve arról, hogy ott Istennek szent népe vagy.”⁴

Luther nemcsak a római katolicizmussal, hanem a ra-

² Luther Márton: *Heidelbergi disputáció*. Ford. Nagybockai Vilmos. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1999. 13. o. /Magyar Luther Füzetek 8./

³ Luther Márton: *A zsinatokról és az egyházzól*. Luther Márton művei 6. Budapest–Pozsony, 1917. 362–418. o. Rövidítve I. *Keresztény Igazság* 1992/1. Új folyam 13. szám. 5–7. o.

⁴ Uo. 414–415. o.

jongókkal szemben is harcot folytatott: a katolikusok a földi intézményben, a rajongók a „láthatatlan”, „lelki” egyház, a tökéletesek közösségében látták az egyház lényegét. Mindkét tábor valami emberi minőségben akarja megragadni az egyház lényegét. Luther szerint ezzel szemben az egyház lényege, hogy ott az Isten cselekszik, még akkor is, ha az sokszor elrejtve történik.⁵

E. W. Gritsch amerikai Luther-kutató kiváló könyvének egy fejezetére fogunk támaszkodni, amelynek a szerző ezt a címet adta: A kereszt formájú egyház (A Cruciform Church).⁶ Egyéni életünk és az egyház élete is e földön harc és küzdelem. A Krisztust követő egyház életében a harc (*ecclesia militans*) a keresztyén élet velejárója. A hitvallásokkal kapcsolatban írja Luther: „Nem jó jel az, ha a hívők nem harcolnak az ördöggel, aki a sarkukat mardossa, ez ugyanis azt jelenti, hogy a sarokmardosó nyugton végezheti a maga dolgát. Ám ha nincs nyugalma és ordít, az annak a jele, hogy megtámadták és le fogják győzni... Bizony, ha valaki a keresztyén egyházat békességben, kereszt nélkül... szeretné látni, annak csalódnia kell. Mert ha ilyennek látod, akkor az bizony az ördög hamis egyháza, s nem pedig a valódi egyház.”⁷

A keresztyén egyház sorsa tehát hasonló a prófétákéhoz és az apostolokéhoz. Ami megtörtént a szenvedő szolgálattal, a Messiással, annak az egyházzal is meg kell történnie: a hűséges szolgáltnak, az egyháznak szenvednie kell e világban. A „szenvedő szolga” nemcsak Krisztusnak, hanem az egyháznak is az előképe. De nem azért szenvedek, hogy „kiérdemeljem” Isten kegyelmét! A szenvedés nem vallásoskodás, cselekedet, munka, misztika, hanem engedelmesség! A szolgálat szenvedéssel jár, de hogy az egyház elkerülje a szolgálattal járható bálványimádást, az egyháznak állandóan reformációra van szüksége: *ecclesia semper reformanda est*. Akik Isten igéjét igazán szolgálják, azoktól nem lehet messze a szenvedés: szolgálat és szenvedés összetartoznak. Lehet, hogy az egyháznak el kell veszítenie státuszát ahhoz, hogy jobban szolgálja az evangéliumot, az egyháznak el kell viselnie a szenvedést ahhoz, hogy reformálódjon.

Luther látta, hogy az egyháznak nemcsak jelene, hanem története is van. Az egyház történetének alapja a Jelenések könyve. Az egyházon belüli harcot Isten és a Sátán harcaként értette, s vallotta, hogy ez a konfliktus csak Krisztus második eljövételével ér véget. Jel 12,7 (Mihály viaskodása a sárkánnyal) alapján írja Luther: „Ugyanennek a harcnak kell végbemennie e földön a látható egyházban is. Ezt

⁵ Dóka Zoltán: Az igazi egyház. *Keresztyén Igazság* 1992/1. Új folyam 13. szám. 4–5. o.

⁶ Eric W. Gritsch: *Martin – God's Court Jester. Luther in Retrospect*. 2. kiad. Sigler Press, Ramsey, 1990. 178–189. o.

⁷ Idézi Gritsch 1990, 178. o. „Az egyház három hitvallása” (WA 50,272. 30–273.1. LW 34,215)

a harcot nem az angyalok vívják, hanem a keresztyének, akik hitükkel Krisztus országának polgárai. Harcolnak pedig az ördöggel, aki a világot elhiteti. Nincs a földön más harc, csak ez az egy. E harc fegyvere nem páncél, kard, dárda, puska vagy testi erő, hanem az ige egyedül.”⁸

Az *ecclesia abscondita* gondolata már felbukkan Luthernek *A szolgálai akarata* című művében. Itt Luther cáfolja Erasmus egyházképét, rámutatván, hogy nem feltétlenül az az egyház, amit annak neveznek, és akik valóban Isten népe és az egyház voltak, azokat csak ritkán nevezték annak.⁹

Luther az Ézsaiás-előadásában (1527–30) is többször megfogalmazza, hogy Isten népe szétszórt polgárság (*deserta civitas*),¹⁰ s az egyház elrejtett a kereszt alatt.¹¹ Végezetül Luther a Jelenések könyvéhez írt második előszavában írja: „Az egyházhoz értelmekkel nem férközhetsz közel, még ha összes szemüvedet felteszed is. El tudja rejteni az ördög, betemeti botránkozással és meghasonlással, hogy bőven találj rajta botránkoznivalót. S Isten is elrejteti a gonosztettek és a mindennemű bajok mögé, hogy bolonddá téve magadat hamis ítéletet kiáltasz rá. Mert azt akarja, ne szemekkel, hiteddel fogd fel azt. Mert azt hisszük, amit látunk... Mert önmaga elől is erősen elrejteti a keresztyén, hogy nem látja önnön szentségét és erényességét, hanem csupa hibát és gyalázatot talál magán.”¹²

Walter von Loewenich gondolatai az egyház elrejtettségeről ma igazán aktuálisnak hangoznak: „Az egyház elrejtettsége pedig szenvedési formájában jut kifejezésre. A protestantizmus bűne, hogy Luther ezen gondolataival kevésbé komolyan foglalkozott. Luther a keresztet, a szenvedést úgy tekintette, mint az egyház legdrágább kincsét: az egyház, amely Lutherről nevezetik, gyakran nem szívelte meg eléggé ezt (WA 1,613,23kk). A túlságosan harcias, lármás egyházpolitika gyanús Luther szemében (WA 5,227,7kk). Az igaz egyház inkább mártíregyház.”¹³

⁸ D. Carl Witte (összeáll.): *Jer, örvendjünk, keresztyének. Luther írásaiból mindennapi áhitatra*. Ford. Szabó József. 2. kiad. Budapest, 1995. 386. o.

⁹ Luther: *A szolgálai akarata. Luther Márton De Servo Arbitrio című teológiai vitairata 1525*. Latin eredetiből és németből ford.: Jakabné Csizmazia Eszter – Weltler Ödön – Weltler Sándor. Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum), Sopron, 1996. 58. o.

¹⁰ WA 31,2,407,3kk (LW 17,86)

¹¹ WA 31,2,220,32kk (LW 16,299)

¹² Luther Márton: *Előszók a Szentírás könyvéhez*. Ford. Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 169. o. /Magyar Luther Könyvek 2./ A „rejtett egyház”-hoz l. Carl Axel Aurelius: *Verborgene Kirche. Luthers Kirchenverständnis auf Grund seiner Streitschriften und Exegese 1519–1521*. Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums. Neue Folge Band 4. Lutherisches Verlagshaus, 1983. Különösen jelentős a 9. zsolttár lutheri exegézisének elemzése: 96–102. o. (WA 5, 284–325)

¹³ Walter von Loewenich: *A kereszt teológiája Luthernél*. Ford. Máty Katalin. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya – Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 2000. /Magyar Luther Könyvek 8./ 101–131. o.